

УДК 331.522.4(477)

М.П. МАРТЪЯНОВ,
*студент магістратури Вінницького
національного технічного університету*

Л.С. ФІЛАТОВА,
*студентка Вінницького національного
технічного університету*

РОЛЬ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАТЬ ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

У статті розглянуто значення процесів нагромадження та розвитку людського капіталу в ході формування економіки знань та інформаційного суспільства в Україні. Проаналізовано кроки, які повинна здійснити держава для становлення новітньої конкурентоспроможної економіки та суспільства.

В статье рассмотрены процессы накопления и развития человеческого капитала в ходе формирования экономики знаний и информационного общества в Украине. Проанализированы шаги, которые должно осуществить государство для становления современной конкурентоспособной экономики и общества.

There had been considered the process of accumulation and development of human capital during forming the knowledge economy and information society in Ukraine. There had been analyzed the steps, which government should provide to create knew competitive economy and society.

економіка знань, інформаційне суспільство, людський капітал, конкурентоспроможність

Друга половина ХХ ст. відзначилась народженням нового цивілізаційного утворення, переходом людства до наступної стадії цивілізаційного прогресу. І хоча загальноприйнятої наукової теорії цього процесу ще не створено, як і немає єдиної назви (інформаційне, постіндустріальне суспільство, тощо), що повинна віддзеркалювати сутність нової стадії, з огляду на ті тенденції, які спостерігаються в суспільстві та економіці, ми змушені констатувати народження якісно нового суспільного (в тому числі економічного) утворення. Основою такого суспільства, як і його економічної системи, є процеси виробництва та споживання інформації та знань [1, с. 71]. Володіння останніми та їх вчасна капіталізація перетворюються на ключовий фактор конкурентоспроможності як індивідуальних агентів ринку, так і національних економік. Одночасно процеси володіння, перетворення та передачі інформації і знань стають детермінантами усієї гами соціокультурних процесів [2]. Однак, попри масштабність і динамізм змін у всіх суспільних підсистемах, головною ознакою інформаційного суспільства (з метою єдності категоріального апарату надалі так іменуватимемо нову стадію цивілізаційного прогресу) є те, що у ньому «людина стає і метою, і головним суб'єктом економіки (і одночасно всього суспільного прогресу), і критерієм розвитку» [3, 5].

За таких умов людський капітал, що є сукупною вартістю набутих знань, умінь і навичок людини, перетворюється на основу соціально-економічного прогресу національних економік та глобальної економіки в цілому. А врахову-

ючи величезний людський потенціал України [4], можна констатувати, що при сприятливій соціально-економічній політиці уряду, у нас є всі наявні можливості для побудови інформаційного суспільства та динамічної, конкурентоспроможної економіки, що базується на знаннях.

Тому дослідження взаємозв'язку між величиною і якістю нагромадженого людського капіталу та процесами формування інформаційного суспільства і економіки знань є надзвичайно актуальною проблемою, яка має і теоретичний і суто практичний аспект, що полягає в необхідності проведення органами влади соціально-економічної політики, спрямованої на трансформацію усієї суспільної системи відповідно до викликів глобального світу.

Процеси формування інформаційного суспільства, економіки знань та їх кореляція з процесами нагромадження та використання людського капіталу набули широкого висвітлення у працях учених: О. Грішнєвої [5], А. Гальчинського [6], В. Гейця [7], Л. Федулової [8]. Однак, попри широту і фундаментальність досліджень, що були здійснені цими вченими, питання впливу людського капіталу на соціально-економічну та цивілізаційну динаміку в нашій країні залишаються нерозкритими.

Мета статті – висвітлити діалектику взаємозв'язку між процесами становлення інформаційного суспільства і економіки знань в Україні та процесами нагромадження і використання наявного в державі людського капіталу.

За визначенням О. Грішнєвої, людський капітал – це сформований і розвинутий в результаті інвестицій і накопичений людиною певний запас знань, навичок, здібностей, мотивацій, здоров'я, який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері економічної діяльності, сприяє зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливає на зростання доходів свого власника, прибутку підприємства та національного доходу [8, с. 49–50]. Тільки одна ця дефініція дає можливість побачити безпосередній зв'язок між процесами нагромадження і використання людського капіталу, що є запасом знань, здібностей та формуванням економіки, що базується на самих знаннях. Підтвердженням цієї тези є структура багатства країн, що досягли вагомих результатів у напрямку розбудови економіки знань (табл. 1) [9, с. 65].

Таблиця 1

Національне багатство на душу населення станом на 1994 р.

Географічний регіон	Частка у структурі національного багатства, %		
	Людський капітал	Створений капітал	Природний капітал
Північна Америка	76	19	5
Західна Європа	74	23	2
Східна Азія	77	15	8
Середній Схід	43	18	39
Африка	66	24	10
Країни СНД	50	38	12

Як видно з табл. 1, основою багатства розвинутих країн (Північна Америка, Західна Європа, Східна Азія) є людський капітал, що в загальній структурі складає більш як 70% багатства цих країн. У той час країни, що лише стають на шлях формування економіки знань та інформаційного суспільства, мають у власній структурі національного багатства частку людського капіталу на рівні 43–66%. Тенденції в Україні розглянемо детальніше (рис. 1).

І хоча дані рис. 1 демонструють зміну величини людського капіталу тільки у 2005 р., останні дослідження Інституту стратегічних досліджень [10] показують, що аналізовані тенденції зберігаються і дотепер. Тобто Україна продовжує втрачати свій людський потенціал, що ускладнює завдання розбудови новітньої економіки.

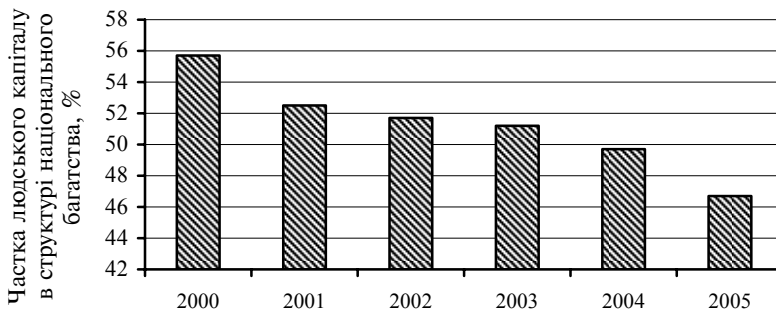

Рис. 1. Динаміка величини людського капіталу України у 2000–2005 рр.

Необхідність формування нової інноваційно-інвестиційної моделі розвитку, базованої на постійному примноженні людського капіталу, обумовлюється також перебігом глобальної фінансово-економічної кризи. Настання кризи ще у 2004 р. передбачав академік В. Семиноженко, відзначаючи, що поступово вичерпуються фундаментальні інноваційні ресурси, які дали імпульси для нинішньої інформаційно-комунікативної хвилі науково-технічного прогресу [11]. Таким чином, як українська, так і інші світові економіки, опиняються в ситуації, коли необхідно шукати нові джерела розвитку та зростання. І якщо розвинуті країни, рухаючись у цьому напрямку будуть спиратись на значні запаси вже нагромадженого людського капіталу, то Україна вимушена втілювати заходи з капіталізації власного людського потенціалу і лише після цього застосовувати його як фактор економічного розвитку.

Саме з останнім аспектом пов'язані ключові перешкоди, які виникають на шляху формування економіки знань в Україні. Володіючи значним людським потенціалом [4], Україна використовує лише невелику його частину через переважно позасистемні щодо економіки фактори: політичні, інституційні. У державі, де організація влади здійснюється кланово-олігархічним способом, ні про які довгострокові вкладення (а вкладення у людський розвиток є саме такими) і не йдеться. Відповідно, не створюється належна система інституцій, що є необхідною умовою побудови економіки знань та інформаційного суспільства, до яких, в першу чергу, відносять освітні, наукові інституції та інституції, що забезпечують інноваційний розвиток держави.

Враховуючи поточні та довгострокові тенденції, зазначимо, що виникає потреба реалізації концепції розвитку людського капіталу в Україні, що включає в себе таке:

– політика з формування та розвитку людського капіталу в Україні має бути визначена як один із базових елементів економічної політики держави. Такий підхід дасть змогу адекватно давати відповіді на виклики глобального світу, пов'язані із формуванням «економіки знань» та інформаційного суспільства, початком формування шостого технологічного укладу і впровадженням інноваційно-інвестиційної моделі розвитку економіки.

В Україні на різному рівні (від місцевого до Верховної Ради) та у різних середовищах (політичному, науковому) приймалися різноманітні рішення, нормативно-правові акти, що визначають розвиток людського капіталу та формування економіки знань як пріоритетні напрямки для України. Можна відзначити хоча б слухання Верховної Ради від 17 червня 2009 р. «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів». Але попри обґрунтованість і фундаментальність висновків, що були зроблені на цьому заході, вони так і залишились деклараціями. Це ще раз підтверджує тезу про те, що без суттєвих політичних змін в Україні, економічні також не настануть;

– перехід від «залишкового» принципу фінансування таких ключових сфер для формування людського капіталу, як освіта, наука та охорона здоров'я, до принципу збалансованого фінансування, яке враховує фундаментальне значення цих сфер для соціально-економічного розвитку країни в цілому. З точки зору класичних економічних уявлень витрати на освіту, науку та охорону здоров'я відносять до споживчих витрат. Однак в умовах функціонування постіндустріального суспільства ці витрати стають інвестиційними, мають властивість акумулюватися і створювати дохід в майбутньому [3, с. 432].

У країнах з розвинутою економікою, як відзначають сучасні учені, витрати держави на освіту мають значний рівень і постійно зростають [5, с. 189]. Освіта стає елементом стратегії економічного зростання. Для розвинутих країн величина витрат на освіту складає близько 5–7% від ВВП на рік. В Україні за останні роки цей показник також доведений до 7% [12], однак якісні характеристики вітчизняної освіти продовжують поступатися іноземним.

Невтішними лишаються справи і в науці. Наука – головна рушійна сила прогресу нації, фактор інноваційних нововведень. Вітчизняна наука страждає від того, що і освіта – брак фінансування. Витрати на науку в Україні складають менше 1% ВВП, при світовій нормі – 1,7% від ВВП. За таких умов, коштів, що виділяються, вистачає лише виплату заробітної плати науковим співробітникам. Про оновлення матеріально-технічної бази науково-дослідних установ, фінансування фундаментальних досліджень уже не йдеться.

Як один із заходів для «порятунку» освіти і науки як системоутворюючих галузей вітчизняні учені [3, с. 165; 13, с. 130–134] пропонують широке застосування недержавних форм їх фінансування. Тобто освіта і наука є таким ж галузями господарства, як і інші, і можуть частково здійснювати самофінансування за рахунок надання різноманітних послуг (проведення досліджень на замовлення, консультативні послуги, пошукові) та здійснення робіт на замовлення третіх осіб. У зв'язку з цим, доцільним є використання системи надання грантів та впровадження інших систем матеріального заохочення для талановитої молоді і молодих учених, що дасть змогу підвищити конкурентоспроможність галузі.

Необхідно зазначити, що наукові та освітні заклади перетворюються на базові інститути в інформаційному суспільстві, обслуговуючи інтереси всього суспільства і забезпечуючи його стабільне і ефективне функціонування. Ці інститути забезпечують продукування, циркуляцію, аналіз, зберігання та інші операції з інформацією та знаннями, що є головними продуктами в новій суспільній побудові та економіці знань. А тому відсутність чітко організованої та ефективної політики розвитку цих галузей несе в собі загрози втрати конкурентоспроможності в глобальних вимірах та відсталості порівняно з розвинутими країнами;

– створення сприятливих умов для бізнесу в напрямку розвитку людського капіталу на мікрорівні, що може включати систему податкових пільг, полегшення адміністративних процедур, політику дешевих кредитів для підприємств, що інвестують у власний людський розвиток.

Процес формування людського капіталу розпочинається на мікрорівні: здобуття освіти окремими індивідами, набуття практичних навичок і досвіду на робочих місцях. Для того, щоб зробити цей процес ефективнішим і перевести його на якісно новий рівень, держава повинна створювати середовище для діяльності бізнесу, в якому останній був би зацікавлений та стимульований нагромаджувати людський капітал та забезпечувати постійне зростання його якісних характеристик. У першу чергу ідеться про зменшення фіскального та регулятивного навантаження на бізнес. Високі ставки податків, «перевантаженість» бізнесу дозвільними процедурами лишає підприємців і стимулів, і наявних ресурсів для розвитку людського капіталу.

У результаті проведеного дослідження виявлено, що процеси формування нових суспільних та економічних структур в сучасному світі тісно корелюють із процесами людського розвитку, зокрема становлення і нагромадження людського капіталу. Аналіз структури національного багатства розвинутих країн демонструє, що основу їх конкурентоспроможності складають саме людські ресурси: накопичений і капіталізований знанневий та інноваційний потенціал.

Розгляд соціально-економічних тенденцій (останніх років та довгострокових) дозволив виявити низку проблем в напрямку накопичення та ефективного використання власного людського потенціалу, а отже, і трансформаційної перебудови власних економіки та суспільства. Як один з найактуальніших та дійових методів виправлення ситуації пропонується прийняття на найвищому державному рівні стратегічної програми розвитку людського капіталу в Україні, що включає заходи щодо стимулювання процесів його нагромадження, прямих інвестицій у людський розвиток, перебудови базових інституцій.

Список використаної літератури

1. Мельник Л.Г. Предпосылки формирования информационного общества / Л.Г. Мельник // Социально-экономические проблемы информационного общества. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – 430 с.
2. Социокультурное будущее цивилизаций. Часть 8 Глобального прогноза «Будущее цивилизаций» на период до 2050 года / под ред. Ю.В. Яковца, Г.В. Осипова, Б.Н. Кузюка. – М.: МИСК. 2009 – 307 с.
3. Чухно А.А.. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. / А.А. Чухно. – К.: ЛОГОС, 2003. – 631 с.
4. Україна 2015: національна стратегія розвитку // Громадсько-політичне об'єднання «Український форум». – К., 2008. – 73 с.
5. Грішнова О.А. Людський розвиток: навч. посібник / О.А. Грішнова. – К.: КНЕУ, 2006. – 308 с.
6. Гальчинський А.С. Трансринкові трансформації / А.С. Гальчинський // Економічна теорія. – 2007. – № 1. – С. 3–12.
7. Гец В.М. Социально-экономические трансформации при переходе к экономике знаний / В.М. Гец // Социально-экономические проблемы информационного общества. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – 430 с.
8. Федулова Л.І. Економіка знань: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л.І. Федулова; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. НАН України. – К., 2009. – 600 с.
9. Шумська С.С. Національне багатство: методологічні підходи до оцінки по Україні / С.С. Шумська // Економічна теорія. – 2006. – № 4. – С. 62–76.
10. Розвиток людського потенціалу та його вплив на соціально-економічний розвиток України // Національний інститут стратегічних досліджень // www.niss.gov.ua/Monitor/November/5.htm
11. Семиноженко В. Україні необхідна національна система стратегічного прогнозування / В. Семиноженко // День. – 2004. – № 121.
12. Національні рахунки [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики: офіс веб-сайт. // <http://www.ukrstat.gov.ua>
13. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. / О.А. Грішнова. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 254 с.

Надійшло до редакції 2.02.2010.